

Struktur, effektivitet og fleksibilitet

Ingrid Henriksen

Økonomisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY: *The effects of land tenure on the agricultural development of some European countries during the latter half of the 19th century is examined. It is claimed that institutions matter. O'Brian & Keyder in their work blamed the French small family farm for retaining too much labour. Here it is equally argued, that the British tenurial system retained too much capital from an efficiency point of view, due to the strong concentration of landownership. The Danish system may, incidently, have been just about right in exploiting the comparative advantages in agriculture. A closer view of the Danish institution from the micro-level seems to confirm this assertion. It is corroborated by a rough comparison of the development of labour productivity in European agriculture.*

Indledning

I historiske studier af økonomisk vækst behandles institutioner som en residual – en størrelse, der påvirker indsatsen af produktionsfaktorerne arbejdskraft og kapital og kvaliteten af den indsatte arbejdskraft. Denne residual tillægges i praksis forholdsmæssig stor betydning i forbindelse med internationale eller regionale sammenligninger, når de mere kvantificerbare forhold af betydning for væksten først er kortlagt. Således konkluderer en ny analyse af en række europæiske lande i sidste tredjedel af det 19. århundrede, at forskellen i landbrugets udvikling i Nordvesteuropa på den ene side, og i Storbritannien på den anden, »was probably connected with different farm structures and institutional development.« (van Zanden, 1991, p. 237).

Konklusionen har van Zanden blandt andet draget på baggrund af væksttal for produktionen per person i landbrugssektoren 1870-1910. Vækstraten anslås for Storbritannien til 0,46 i modsætning til 1,58 for Tyskland, 1,37 for Danmark og 0,96 for Belgien for at nævne nogle iøjnefaldende kontraster (van Zanden, 1991, p.-237)¹. Lande som Belgien, Tyskland og også Holland haler derved kraftigt ind på Storbritannien med hensyn til den absolutte produktion per person i landbruget, og den danske produktivitet overhaler den britiske.

Tidsrammen for sammenligningen er velegnet af to årsager: For det første er den kendetegnet ved, at forholdet mellem prisudviklingen på landbrugets vigtigste produk-

1. Man bør ikke i denne forbindelse hæfte sig ved de nøjagtige talstørrelser, men mere se dem som udtryk for en tendens. Især for Danmark er der efter alt at dømme tale om en overvurdering, jvf. van Zanden (1988, p. 43).

Struktur, effektivitet og fleksibilitet

Ingrid Henriksen

Økonomisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY: *The effects of land tenure on the agricultural development of some European countries during the latter half of the 19th century is examined. It is claimed that institutions matter. O'Brian & Keyder in their work blamed the French small family farm for retaining too much labour. Here it is equally argued, that the British tenurial system retained too much capital from an efficiency point of view, due to the strong concentration of landownership. The Danish system may, incidently, have been just about right in exploiting the comparative advantages in agriculture. A closer view of the Danish institution from the micro-level seems to confirm this assertion. It is corroborated by a rough comparison of the development of labour productivity in European agriculture.*

Indledning

I historiske studier af økonomisk vækst behandles institutioner som en residual – en størrelse, der påvirker indsatsen af produktionsfaktorerne arbejdskraft og kapital og kvaliteten af den indsatte arbejdskraft. Denne residual tillægges i praksis forholdsmæssig stor betydning i forbindelse med internationale eller regionale sammenligninger, når de mere kvantificerbare forhold af betydning for væksten først er kortlagt. Således konkluderer en ny analyse af en række europæiske lande i sidste tredjedel af det 19. århundrede, at forskellen i landbrugets udvikling i Nordvesteuropa på den ene side, og i Storbritannien på den anden, »was probably connected with different farm structures and institutional development.« (van Zanden, 1991, p. 237).

Konklusionen har van Zanden blandt andet draget på baggrund af væksttal for produktionen per person i landbrugssektoren 1870-1910. Vækstraten anslås for Storbritannien til 0,46 i modsætning til 1,58 for Tyskland, 1,37 for Danmark og 0,96 for Belgien for at nævne nogle iøjnefaldende kontraster (van Zanden, 1991, p.-237)¹. Lande som Belgien, Tyskland og også Holland haler derved kraftigt ind på Storbritannien med hensyn til den absolutte produktion per person i landbruget, og den danske produktivitet overhaler den britiske.

Tidsrammen for sammenligningen er velegnet af to årsager: For det første er den kendetegnet ved, at forholdet mellem prisudviklingen på landbrugets vigtigste produk-

1. Man bør ikke i denne forbindelse hæfte sig ved de nøjagtige talstørrelser, men mere se dem som udtryk for en tendens. Især for Danmark er der efter alt at dømme tale om en overvurdering, jvf. van Zanden (1988, p. 43).

tionsfaktorer ændres fundamentalt. Den begyndende industrialisering i de fleste europæiske lande sætter fra dette tidspunkt gang i afvandringen mod byerhvervene og arbejdskraften bliver nu i modsætning til tidligere den knappe faktor. Pangelønningerne fortsætter med at stige eller falder ikke mærkbart i 1870'erne, hvor priserne på landbrugsprodukter begynder at falde. Der synes hermed klart lagt op til en strategi i retning af arbejdsbesparende innovationer. Ud fra en række betragtninger måtte man forvente, at en sådan mekaniseringsstrategi ville gavne de store enheder i landbruget på bekostning af de mindre.

Det andet interessante ved perioden set i dette perspektiv er, at de teknologiske muligheder for at opnå arbejdsbesparelser nu var til stede, i større omfang end tidligere. Der tænkes især på områder som høstmaskiner og mejeriudstyr.

Tager man den nævnte analyses tal for gode varer og accepterer man samtidig, at institutionerne i landbruget har haft indflydelse på resultatet, må den umiddelbare slutning være, at det kontinentaleuropæiske landbrug, præget af mindre og mellemstore familiebrug, var de store engelske forpagterbrug drevet ved hjælp af lønarbejdere overlegne i henseende til effektivitet og omstillingsevne. Tager man et vist forbehold overfor det anvendte mål for arbejdsproduktivitet, nemlig befolkningsandelen i landbruget, ligger spørgsmålet mere åbent. Overlevede det kontinentaleuropæiske landbrug i de lande, hvor det gik bedst, i det væsentligste ved, at en stor del af arbejdsstyrken var parat til at arbejde for en indkomst per dag eller per time, der lå under markedslønnen? I den følgende diskussion om hensigtsmæssigheden af forskellige institutioner vil spørgsmålet om eventuel »selv-udbytning« i familiebruget derfor også blive berørt.

Der vil i det følgende fortrinsvis blive refereret til danske i relation til britiske forhold. Danmark tilhører en række lande og regioner i Nordvesteuropa (sammen med Holland, Belgien, Sverige og dele af Tyskland), der i strukturel henseende mindede om hinanden, og skilte sig mest ud ved at have et større landbrugsareal pr. person i landbruget.

Som det europæiske landbrug tog sig ud ved midten af det 19. århundrede, antages dets institutioner ikke direkte affødte af et krav om effektivitet.

Fremstillinger af den historiske oprindelse til ejendomsstrukturen i forskellige europæiske lande (f. eks. O'Brien & Keyder 1978, p. 132-136 og Smout 1987, 93-94) bemærker især den britiske statsmagts tilbageholdenhed overfor landets store jordejere. I modsætning til andre lande havde staten dér tidligt fundet andre beskatningsobjekter end jord. Det betød, at motivet til at beskytte de mindre bønders rådighed over jord var mindre end f. eks. i Danmark. Når de danske bønder blev selvejere, hænger det formodentlig desuden stærkt sammen med den aktuelle inflation i reformperioden, som fremmede købet.

En af de mest iøjnefaldende forskelle på institutionerne i dansk og britisk landbrug ved indgangen til kornsalgskrisen vedrører netop ejendomsforholdene. Hvor ejendomsfordelingen og fordelingen på driftsøkonomiske enheder i Danmark i store træk var

sammenfaldende, var den britiske fordeling af ejendomsretten overordentlig skæv. Den eneste samlede og noget kritiserede opgørelse fra 1873 (den første siden 1086 – deraf kælenavnet »The new Domesday«) viser, at omkring en fjerdedel af jorden var samlet i storgodser over 4000 ha, og at blot 7.000 familier ejede 80 pct. af Englands samlede landbrugsareal (Beckett 1984, p. 1-5).

Ser man på den operationelle enhed eller bedriften, er der også forskelle. Det typiske engelske forpagterbrug under et gods var på mellem 40 og 120 ha. (A Century of Agricultural Statistics 1968, p. 19). Forpagteren ydede driftsledelse og en del af investeringerne efter temmelig forskelligartede og noget ugenomsigtige principper, jvf. senere. Som betaling for leje af jorden ydedes en fast rente. Ved de mindre brug har forpagteren og hans familie deltaget i selve produktionen. Mest karakteristisk har det dog været, at forpagteren beskæftigede et antal lønarbejdere. Den typiske danske gård var på 20 til 80 ha² og beskæftigede alene af den grund færre ansatte, mens familiens arbejdskraft var forholdsvis vigtig.

Flere af det 19. århundredes økonomer interesserede sig stærkt for institutioners betydning i landbruget. Såvel teoretisk som empirisk tjente mange af deres arbejder til at forstærke indtrykket af den kendsgerning, at landbruget i England og Wales omkring midten af århundredet var ubestridt førende med hensyn til produktion per capita (Crafts 1985, p. 121). Selve det, at landbrugsproduktionen gennem de følgende tres-halvfjerds år gik tilbage absolut og relativt set, således at Storbritannien omkring 1914 måtte importere mere end halvdelen af sine fødevarer, kan forklares ved, at landet udnyttede sine *komparative* fordele i industrivarer. Det er imidlertid ikke nogen forklaring på den relativt svage udvikling i landbrugets arbejdsproduktivitet.

De følgende betragtninger skal ses som et beskedent forsøg på at yde begge former for institutioner - de britiske og de kontinentale – retfærdighed, ved at se på dem ud fra forskellige indgangsvinkler til begrebet institutionel effektivitet.

Forpagtning og familiebrug i institutionelt perspektiv

Nutidens institutionalister tager udgangspunkt i, at den måde produktionen er organiseret på, i betydelig grad er influeret af problemer med at forhandle, formulere, overvåge og håndhæve aftaler. Disse økonomer ser således deres overvejelser som komplementære til neoklassisk teori i den forstand, at der inddrages andre aspekter og tilbydes andre typer af forklaringer.

Set fra dette udgangspunkt er forpagtningssystemer i landbruget karakteriseret ved, at kontrollen over produktionsfaktorerne jord, kapital, arbejdskraft og driftsledelse ikke er samlet på ét sted, som det er tilfældet med det store lønarbejderdrevne såkaldt »kapi-

2. De britiske arealstørrelser er i den officielle statistik opgjort i flademål 1 acre = 0,4047 ha, de tilsvarende danske i bonitetsmål 1 tdr. htk. her gennemsnitligt sat = 10 ha.

talistiske« jordbrug og i det selvejede familiebrug. Det betyder, at produktionen i større eller mindre udstrækning vil komme til at ligge under den teknologisk mulige.

Indenfor denne teoretiske ramme har Pollak (1985, p. 585-591) behandlet familievirksomheden som en økonomisk institution med særlige fordele. Familiemedlemmerne har et incitament til størst mulig indsats og samtidig til at træffe beslutninger, der rækker ud over det korte sigt, fordi de har andel i de fælles ressourcer og forventer at beholde deres medlemskab af institutionen på livstid. Fordi økonomiske og personlige relationer er tæt vævet sammen i familievirksomheden, har den kontrolfordele i form af belønninger og sanktioner, der ikke er åbne for andre institutioner.

Når familievirksomheden er så forholdsvis udbredt i landbrugssektoren, kan det forklare med, at »The family farm can be regarded as an organizational solution to the difficulty of monitoring and supervising workers who, for technological reasons, cannot be gathered together in a single location« (Pollak 1985, p. 591). Det sidste er en anden måde at udtrykke den vigtige pointe på, at der ikke *nødvendigvis* er stordriftsfordele ved arbejdsorganisation i netop landbruget.

Incitamentet til arbejdsindsats under et system som det danske familiebrug og det engelske forpagterbrug med fast jordrente skulle i princippet være det samme, i og med at forpagteren også under et fastrentesystem råder over udbyttet af den sidst indsatte enhed af arbejdskraft.

Med investeringerne forholder det sig anderledes. Som nævnt i indledningen ville det føre for vidt bare at forsøge at specificere de mange forskellige variationer af praksis i forbindelse med delingen af investeringsindsatsen mellem jordejer og forpagter i Storbritannien. Forpagtningsaftalernes længde varierede fra ét op til tyve år eller var i en del tilfælde helt ubestemte. Ejerens andel af investeringerne kunne variere med konjunkturerne. Således er der eksempler på, at jordejere under de to landbrugskriser i det 19. århundrede satte investeringerne i vejret i stedet for at hæve jordrenten. I alt væsentligt må arrangementet have fungeret således, at jordejerne og de største forpagtere stod for de langvarige investeringer, mens forpagterne i almindelighed tog sig af de mere kortsigtede.

Netop investeringsindsatsen udpeges i samtidens engelske landbrugslitteratur som utilfredsstillende og skylden lægges især på den uhensigtsmæssige kontraktlige situation præget af sædvane og lokale variationer. Som noget forholdsvis oplagt kritiseres forpagterens manglende incitament til investeringer, som han måske ikke selv vil komme til at nyde det fulde udbytte af på grund af kontraktperiodens begrænsede længde. Kritikken imødekommes med Agricultural Holdings Act of 1875 (skærpet til at gælde alle kontrakter ved lov af 1883), der blandt andet tilkender forpagteren ret til afkastet af endnu ikke udtømte investeringer ved sin fratræden. Samtidig sikres jordejeren ved, at retten til compensation for større langsigtede investeringer kun gælder, hvis han selv har godkendt, at de foretages.

Nu er det ikke ualmindeligt at møde det synspunkt hos britiske skribenter, at den nævnte lovgivning var helt uden betydning i og med, at forpagteren i praksis havde nydt en høj grad af beskyttelse. Mere interessant er derfor, når nogle historikere og økonomer ud fra noget forskellige synsvinkler kommer frem til den konklusion, at det virkelige problem bestod i mange jordejeres *accept af for lav en jordrente* (O'Grada 1981, p. 188, Chambers & Mingay 1966, p. 175-7, Currie, 1981, p. 164). Det er en betingelse for efficiens i dette tilfælde, at også jordejeren maksimerer afkastet af sin indsatte kapital. Det er et ofte kritiseret træk ved engelske godsejeres adfærd i 1800-tallet, at de (udover de bindinger af majoratslignende karakter, der ofte lå på handlefriheden) mere så jorden som en kilde til social prestige og politisk indflydelse end som et investeringsobjekt, der skulle forrentes på samme måde som andre investeringer. Specielt de store investeringer under den såkaldte »high farming« periode før 1870'ernes prisfald satte ind, var næppe engang rentable under de daværende forudsætninger (Chambers & Mingay 1966, p. 177).

Det nævnes ikke af disse forfattere, men det forekommer ret indlysende, at tendensen til at acceptere for lav en forrentning af den indskudte kapital, ned til 2-3 pct., må være blevet forstærket gennem den voldsomme koncentration af jordejendom på få personer (eller institutioner, som stiftelser, universiteter m.v.). Den akkumulerede indkomst gav stadig disse godsejere basis for et tilfredsstillende højt forbrug.

For at vende tilbage til de eventuelle »smådriftsfordele« i overvågning af arbejdskraften, så vil de typer af produktion, hvor det er muligt at overvåge enten indsats eller resultat, typisk blive organiseret som arbejde under opsyn på store enheder, f. eks. høstarbejde eller som akkordarbejde, f. eks. tærskning ved håndkraft. Landbrugsarbejde består imidlertid af meget andet end disse velafgrænsede funktioner. Samtidig betyder det stigende husdyrhold i sidste del af århundredet, efter alt at dømme, at mængden af vanskeligt kontrollérbart arbejde voksede. Det taler til familiebrugets fordel.

De ulemper, Pollak ser ved familiebruget, er forbundet med dets (for det 19. århundredes vedkommende) begrænsede størrelse, hvilket kan gøre det umuligt at udnytte større udeleligt kapitaludstyr. Samtidig kan det begrænsede antal familiemedlemmer i et rent familiebrug betyde, at der kan komme til at mangle personer med talent til at anvende mere kompliceret teknologi. Ved sammenligningen af britiske og danske institutioner i denne henseende er det mere frugtbart at tale om *ydelser fra* udeleligt kapitaludstyr og (med nogen tilnærmelse) om afkast af udelelig informationsindsamling og ekspertviden. Sagen er, at det danske, som iøvrigt en stor del af det kontinentaleuropæiske landbrug, vidste at kompensere sig for manglende størrelse.

Det er velkendt, at andelsformen i forædlings- og distributionsleddet (mejerier og eksportforeninger) satte danske bedrifter selv ned til en ret lille størrelse i stand til at nyde godt af afkastet af større kapitalapparat og kommerciel viden. Den var forbundet med færre samfundsmæssige omkostninger end en sammenlægning til bedriftsstørrel-

ser, der ville have været store nok til at udnytte den ny teknologi, som blev udbredt i sidste fjerdedel af århundredet.

Der er ingen særligt gode forklaringer på, at briterne så godt som ikke brugte andelsforetagender, skønt Kooperationen var en britisk opfindelse. De dele af britisk landbrug – og sådanne var der – som klarede sig helskindet gennem prisfaldet ved at udvide mælkeproduktionen, koncentrerede sig især om konsummælk til byerne. Fra 1860 til 1914 steg andelen af konsummælk på bekostning af mælk til ost og smør fra 25 til 70 pct. af den samlede produktion (Taylor 1976, p. 591). Der var tale om et oplagt valg, for såvidt som den udenlandske konkurrence på daværende tidspunkt var ikke-eksisterende. I det omfang de holdt op med at producere smør for markedet, behøvede de altså ikke mejerier. Der er dog meget, der tyder på, at der ville have været fordele forbundet ved fælles optræden overfor jernbanerne og ved et fælles distributionssystem i byerne. Produktskiftet kan også ses som et led i den noget defensive strategi, der kan spores overfor krisen i det hele taget. Den britiske forpagter valgte oftere, sikkert med god grund, at minimere omkostningerne fremfor at forsøge at øge omsætningen (Taylor 1976, p. 593, Chambers & Mingay 1966, p. 181).

Også når det gjaldt det større kapitaludstyr, der anvendtes i den primære produktion, forstod danskerne at samarbejde, så ydelserne fra det tilfaldt en større kreds. Den første danske maskintælling fra 1907 (Stat. Medd. 4. række 34) vidner om låne- og lejeordninger og om fælleseje af tærskværker, høstmaskiner og såmaskiner.

Endelig var konsulentssystemet, som det anvendtes i flere landes landbrug, en oplagt måde at udnytte nogle stordriftsfordele i informationsindsamling og ekspertviden på.

Forpagtning og familiebrug i et allokeringsperspektiv

En neoklassiker som Currie (1981) har kritiseret institutionalisterne for at være for upræcise i deres specifikation af begrebet effektivitet, når de evaluerer forskellige institutionstyper, og som følge deraf at nå til forkerte slutninger. Kravet om efficiens indebærer som bekendt, at det marginale substitutionsforhold mellem produktionsfaktorerne på hver bedrift skal være det samme. Hvis alle arbejdere og al jord er af ens kvalitet i relation til at producere en vare, og hvis produktionsfunktionen er homogen, således at der ikke findes skalafordele eller -ulemper, betyder størrelsesfordelingen af bedrifterne intet, blot der indsættes lige mange arbejdere pr. arealenhed. Hvis derimod skalaafkastet varierer, hvad der, som tidligere påvist, er mere sandsynligt, betyder strukturen noget, og i det ekstreme tilfælde findes der kun én rigtig allokering.

Set på denne måde kommer familiebruget højst sandsynligt til kort. Det er næsten utænkeligt, at den rigtige allokering opnås, når antallet af erhvervsaktive familiemedlemmer varierer over tid på de samme bedrifter. Currie mener *ikke*, at der i praksis vil blive rettet op på eventuelle misforhold gennem *handel* med jord, jvf. bemærkningen overfor om jorden som andet end en produktionsfaktor. Logisk set bliver et godssystem

som det engelske med bortforpagtning af jorden i store bedrifter med lønarbejdere en bedre løsning. Her er både jorden og arbejdskraften mobile faktorer.

Tager man først den del af argumentet, der vedrører arbejdskraften, bliver selve behovet for mobil arbejdskraft, der kan antages eller afskediges efter behov, noget mindre, når produktionens sammensætning ændrer sig fra en monokultur f. eks. korn med en udpræget højsæson, til intensiv animalsk produktion med bedre spredning af arbejdsbyrden over året.

I Danmarks tilfælde sker desuden en forskydning i lønarbejdskraftens sammensætning. De fastansatte medhjælpere, tyendets, andel af landbefolkningen faldt, mens andelen af lejet arbejdskraft i form af husmænd og daglejere var i stigning (Stat. Tabelværk 5. række A, nr. 5, 1905 p. 171-173). Det går hånd i hånd med, at der i perioden 1860-1905 blev oprettet over 70.000 nye husmandsbrug med jord fra 5 ha og nedefter (Det danske landbrugs historie 1988, p. 225). En relativt større gruppe af landbrugets arbejdskraft kunne nu i princippet arbejde for mere end én arbejdsgiver eller i nogle tilfælde lægge en større del af indsatsen på egen jord.

Der er næppe tvivl om, at arbejdskraften var ret mobil under det engelske system. At jorden var en mere mobil faktor i Storbritannien giver sig ikke umiddelbart udslag i de helt store forskydninger i bedrifternes fordeling på størrelse, undtagen på et enkelt punkt: Antallet af små husmandsbrug på 2 ha og derunder falder drastisk i takt med lønarbejdernes afvandring fra erhvervet. Af øvrige ændringer kan nævnes en mindre vækst i forpagterbrug på mellem 20 og 40 ha på bekostning af de helt store på over 120 ha. Den relativt stabile struktur kan tolkes i to retninger. Enten var der tale om, at allokeringen blev anset for efficient allerede. Selv hvis der var erkendte overvågningsfordele ved mindre brug, specielt i husdyrproduktionen, savnedes der mulighed for at finansiere en opsplitning. Udgifterne kunne næppe være væltet over på jordrenten i fuldt omfang. Det giver også nærmest sig selv, at muligheden for køb af mellemstore forpagterbrug til selvejergårde, selv hvor den eksisterede, ikke forekom attraktiv under en prisfaldsperiode.

Familiebruget i et udbytningsperspektiv

Hvis man godtager, at familiebruget som institution leder til en inefficent ressourceallokering, er dette ikke i uoverensstemmelse med tesen om selvudbytning, der først blev fremsat af den russiske økonom Chayanov i 1920'erne. I den moderne udgave af hans teori analyseres familiebruget ved hjælp af et begrebsapparat fra husholdningsøkonomien. Ifølge denne maksimerer bondefamilien en velfærdsfunktion, hvori indgår balancen mellem antallet af arbejdende og ikke-arbejdende medlemmer, nytten per familiemedlem af indkomst ved arbejde samt ubehaget ved at arbejde (se f.eks. Dawson 1984, p. 2). En vigtig implikation er, at familiebrugets adfærd derved kommer til at adskille sig fra den økonomiske adfærd på det brug, der køber lønarbejde og som mak-

simerer profitten i stedet. Som følge heraf, er det heller ikke muligt ud fra teorien at forudsige familiebrugets reaktion på f. eks. et prisfald, hvor det profitmaksimerende brug éntydigt forudsættes at indskrænke produktionen. I udtrykket selv-udbytning, ligger der en formodning om, at medlemmerne af et familiebrug i givne situationer, som f.eks. prisfaldsperioden 1873-1896, arbejdede for en indkomst pr. tidsenhed, der lå under markedslønnen.

I indledningen blev der nævnt nogle resultater af et forsøg på at beregne udviklingen i arbejdsproduktiviteten i perioden fra 1870 op til 1914. Arbejdsproduktiviteten vokser, når værdien af produktionen pr. indsat enhed arbejdskraft vokser, uden at arbejdsindsatsen er steget. Det springende punkt, når man vil undersøge spørgsmålet om udbytning, er naturligvis, hvorvidt det her anvendte mål for arbejdsindsatsen, antallet af personer i landbruget, faktisk kommer til at camouflere en reelt større indsats af arbejdskraft. Det kan ikke afklares præcist, da ingen europæiske lande har statistiske oplysninger for denne periode om det nøjagtige årlige timetal for arbejdere, inklusive arbejdende familiemedlemmer, og om deres sammensætning på køn og alder. Der skal blot i det følgende fremhæves nogle enkelte af flere relevante faktorer, hvoraf nogle peger i retning af øget arbejdsproduktivitet, mens andre tyder på konstant eller måske ligefrem faldende produktivitet.

Selv om også Storbritanniens landbrugere, som allerede nævnt, i visse regioner øgede den animalske produktion, forekom der ikke en ligeså massiv omstrukturering i retning af forædlede animalske salgsprodukter, som den der skete i Danmark. Man må antage, at arbejdsproduktiviteten regnet i værdi og hvis man bruger et engrosprisindeks, steg mere i det danske tilfælde på grund af den lidt gunstigere udvikling i prisen på husdyrprodukter end på kornvarer og på grund af kvalitetsforbedringer. Den ændrede produktsammensætning for Danmarks vedkommende var nemlig samtidig udtryk for en stærkt ensidig *specialisering*, med de gunstige følger, det har for produktiviteten. Det er i denne periode, at også de mellemstore og mindre danske familiebrug for alvor går ind i en arbejdsdeling – med de britiske byerhverv.

Intensiv og kommercielt rettet animalsk produktion er imidlertid arbejdskraftkrævende. Taylor finder således i en studie af engelske forhold, at arbejdsproduktiviteten målt i mælkemængde per time *falder* i denne periode, hvilket blandt andet skyldes hyppigere vinterfodring for at forlænge malkningssæsonen og et større arbejde med en hygiejnisk håndtering af mælken (Taylor 1976, p. 596).

Det vil til sidst være relevant at spørge, om ikke den tidligere omtalte forskydning af arbejdsstyrkens sammensætning i Danmark fra rene lønarbejdere over mod deltidsselvstændige forøgede *grundlaget* for selvudbytning også i sammenligning med situationen i Storbritannien. Det er højst sandsynligt, at mange mænd, kvinder og børn i disse år arbejdede for et meget lavt udbytte per time på deres egne helt små jordbrug. Dette be-

kræftes indirekte af Kjeld Bjerkes sammenligning af forholdet mellem købesum og nettoudbytte for jordbrug af forskellig størrelse, ganske vist for en periode lige efter første verdenskrig (se Bjerke 1950, p. 62). Han finder, at dette forhold var langt højere for husmandsbrug end for gårde, og ser det som et udtryk for, at efterspørgeren af det lille landbrug var villig til at yde en uforholdsmæssig større arbejdsindsats.

Konklusion

I det foregående er der, nok engang, argumenteret for, at institutioner har betydning for effektivitet og omstillingsevne i landbruget. I O'Brien & Keyders sammenlignende studie af økonomisk vækst i Storbritannien og Frankrig i det 19. århundrede, tilskriver de i vidt omfang det lille franske familiebrug ansvaret for den relativt lave vækst i dette land. Ved at holde arbejdskraften tilbage i den lavproduktive landbrugssektor forsinkes det en modernisering efter samme linier, som den der foregik i Storbritannien (O'Brien & Keyder 1978, p. 97). Det er i denne artikel forsøgt påvist, at også de britiske institutioner svigtede mod slutningen af det 19. århundrede; men gennem at holde for megen *kapital* tilbage i landbruget. Den meget skæve fordeling af ejendomsretten til jord ses som hovedproblemet. Den betyder manglende incitament for ejerne til at søge den højeste forrentning af deres kapital. De presser ikke deres forpagtere til den maksimale indsats. Hvad der imidlertid er endnu vigtigere: De fortsætter, som O'Grada udtrykker det, med at »kaste gode penge efter dårlige« under prisfaldskrisen ved overhovedet at placere deres kapital i landbrug (O'Grada 1981, p. 188). Derved forsinkes en rationel respons på de komparative fordele.

Det fortsatte engagement i landbruget dæmmer op for, at forpagterne afvandrer i samme takt som landarbejderne. I det omfang systemet med store forpagtergårde var uhensigtsmæssigt også i relation til organisering af de overlevende produktionsgrene i Storbritannien, levnes der ikke under prisfaldskrisen et finansielt spillerum for at lave det om.

Var den konstaterede danske produktivitetsfremgang udtryk for en institutionel succes? I hvert tilfælde ser det ud som om, dette system på forskellig vis magtede at kompensere for flere af dets teoretiske ulemper. Det gjaldt evnen til at udnytte stordriftsfordele. Det gjaldt også evnen til at overvinde det handicap i form af immobile produktionsfaktorer, der kunne skabe en inefficent allokering. Privat ejendomsret til den jord man dyrkede, kombineret med et efter datidens forhold velfungerende kreditsystem, gjorde strukturen variabel. Det kan dog, som det blev vist i det sidste afsnit ikke afvises, at den del af resultatet, der bestod i oprettelse af mange små enheder, var inefficent og udgjorde en kilde til selv-udbytning. Også for landarbejdere var jorden nemlig noget andet og mere end en produktionsfaktor!

Litteratur

- Beckett, J. V. 1984. The Pattern of Landownership in England and Wales, 1660-1880. *The Economic History Review*. Second Series, Vol. XXXVII, nr. 1: 1-22.
- Befolkningsforholdene i Danmark. 1905. *Statistisk Tabelværk*. 5. række, Litra A nr. 5.
- Bjerke, Kjeld. 1950. *Omsætningen og salgsprisen for landejendomme 1902-1942*. København.
- A Century of agricultural Statistics. Great Britain 1866-1966. 1968. London
- Chambers, J. D. & G. E. Mingay. 1966. *The Agricultural Revolution 1750-1880*. London.
- Crafts, N. F. R. 1985. *British Economic growth during the industrial Revolution*. Oxford.
- Currie, J. M. 1981. *The Economic Theory of Agricultural Land Tenure*. Cambridge.
- Det danske landbrugs historie III. Redigeret af Claus Bjørn m. fl. Odense.
- Dawson, P. J. 1984. Labour on the Family Farm: A Theory and some Policy Implications. *Journal of Agricultural Economics*. Vol. XXXV, nr. 1: 1-21.
- O'Brien, Patrick & Keyder, Caglar. 1978. *Economic Growth in Britain and France 1780-1914*. London.
- O'Grada, C. 1981. Agricultural decline 1860-1914. 1 *The Economic History of Britain since 1700*. 2. 1860 to the 1970's. Red. R. Floud & D. McCloskey. Cambridge.
- Pollak, Robert A. 1985. A Transaction Cost Approach to Families and Households. *Journal of Economic Literature*. Vol. XXIII: 581-608.
- Smout, T. C. 1987. Landowners in Scotland, Ireland and Denmark in the Age of Improvement. *The Scandinavian Journal of History*. Vol. 12: 79-97.
- Statistiske Meddelelser. 1910. 4. række, 34. bind.
- Taylor, David. 1976. The English Diary Industry 1860-1930. *The Economic History Review*. Second Series. Vol. XXIX, nr. 4: 585-601.
- van Zanden, J. L. 1988. *The first Green Revolution. The Growth of Production and Productivity in European Agriculture. 1870-1914*. Amsterdam.
- van Zanden, J. L. 1991. The first green revolution: the growth of production and productivity in European agriculture, 1870-1914. *The Economic History Review*. Second Series, Vol. XLIV, nr. 2: 215-239.